

چاپ کتاب به شیوه نسخه برگردان*، گراوری، لوحی، تصویری و یا به اصطلاح معروف عکسی (=فاکسیمیله) در ایران سابقه زیادی ندارد. شاید قدیم ترین کتابی که در ایران به صورت عکسی به چاپ رسیده است، تحفه الوزرا یا اندرزنامه منسوب به اسدی طوسی (دح ۴۶۵ق) شاعر باشد که به خط خوش نویس معروف میرعماد حسنی کتابت شده است به اهتمام سید نصرالله تقوی، در ۱۲ صفحه رنگی «بسال ۱۳۱۴ در مطبعة مجلس گراور و بطبع رسیده».

همچنین قدیم ترین متن علمی فارسی تاریخ دار که تا کنون یافت شده و آن نیز به صورت نسخه برگردان به چاپ رسیده است، کتاب الابنية عن حقایق الادوية، تألیف (-) أبو منصور موفق هروی (صده پنجم قمری) است که به خط شاعر معروف اسدی طوسی (سابق الذکر) در سال ۴۴۷ قمری کتابت شده و به اهتمام تالبوت (Ch.H.Talbot) در سال ۱۹۷۲ م در شهر وین (اتریش) منتشر شده است.

از آن زمان تا کنون دهها کتاب در موضوعات گوناگون و با علائق و انگیزه های مختلف به چاپ رسیده است^۱ که

* اصطلاح «نسخه برگردان» از واژه های پیشنهادی استاد ایرج افشار برای نسخه های چاپ عکسی (=فاکسیمیله) است و جناب ایشان آن را به قیاس با «عکس برگردان» که از اصطلاحات رایج کاغذ فروشی های بازار بین الحرمین تهران است، پیشنهاد کرده اند.

۱. استاد افشار در پاسخ به نامه دوستی که تصمیم به چاپ عکسی نسخه ها و یا به اصطلاح ایشان نسخه برگردان ها گرفته بود، ملاک و معیارهای لازم برای کتاب های شایسته چاپ عکسی را ذکر کرده اند. نک: بخارا، ش ۳ (آذر و دی ۱۳۷۷)، صص ۲۲۸-۲۳۴، قرار است صورت کامل آن مقاله، در مجموعه مقالات ایشان که در دست آماده سازی نهایی است، به چاپ برسد.

۲. خانم زهرا عبداللهی، کتابدار کتابخانه مجلس شورای اسلامی، در صدد تهیه فهرستی از نسخه برگردان های (عربی و فارسی) چاپ ایران و نیز خارج از کشور هستند که امید است به زودی در یکی از سری ضمایم مجله نامه بهارستان فهرستی از این گونه نسخه برگردان ها را به دست دهند.

نسخه برگردان های متون علمی چاپ ایران

نادر مطلبی کاشانی

کتابخانه مجلس شورای اسلامی

چکیده: گویا قدیم ترین کتاب چاپ عکسی در ایران به سال ۱۳۱۴ منتشر شده است. از آن زمان تا کنون در حدود یکصد وسی عنوان کتاب در موضوعات گوناگون به چاپ رسیده است، که از این تعداد در حدود ۹۰ عنوان کتاب به زبان فارسی و بقیه به زبان عربی هستند و آنها نیز به دو صورت مستقل و یا مندرج در میان کتاب ها و مجلات آمده است. این مقاله ضمن بیان تاریخچه ای کوتاه، به مشکلات چاپ عکسی در ایران و علت کم توجهی به چاپ متون علمی در ایران می پردازد. در ادامه ۴۳ عنوان نسخه عکسی از متون علمی که در طی چند دهه گذشته در ایران، به صورت کتاب و یا رساله به چاپ رسیده است معرفی می شود.

کلید واژه: چاپ عکسی؛ فاکسیمیله؛ نسخه برگردان؛ متون علمی.

■ اندرزنامه، منسوب به اسدی طوسی، شاعر سده ۵ هجری. صفحه عنوان، برگرفته از نسخه چاپ عکسی، تهران، ۱۳۱۴.

هر کدام به جهاتی ارزشمند و در خور تأمل است، که ذکر آنها در این مختصر نمی گنجد.^۲

از میان نهادها و مؤسسات پژوهشی که پیش تر در ایران اقدام به چاپ کتاب‌ها به صورت نسخه برگردان کرده‌اند از جمله می توان به بنیاد فرهنگ ایران، انجمن آثار ملی و دانشگاه تهران اشاره کرد. در کشورهای دیگر نیز مراکزی مانند معهد العلوم الشرقیة وابسته به آکادمی علوم شوروی (سابق)، معهد المخطوطات العربیة در مصر و سپس در کویت، معهد التاريخ العلوم العربیة و اسلامیة در فرانکفورت (آلمان)، معهد التراث العلمی العربی در حلب، مجمع اللغة العربیة در سوریه و مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان را می توان نام برد که همگی آنها، جز آخری، سعی و همتشان بیشتر بر چاپ متون عربی بوده است.

در ایران اولین مؤسسه‌ای که چاپ عکسی متون فارسی را به نظم و شیوه‌ای خاص در برنامه کار خود قرار داد بنیاد فرهنگ ایران بود. این مؤسسه کوشش کرد تا اصیل ترین و کمیاب ترین نسخه‌های خطی فارسی را از قدیم ترین زمان تا دورانی که کتاب‌های فارسی به وسیله چاپ در دسترس خوانندگان قرار گرفت به شیوه افست، درست مانند اصل، چاپ و منتشر کند. دلیل آن هم این بود که نسخه‌های خطی کمیاب و منحصر بفرد به زبان فارسی - که در کتابخانه‌های عمومی یا خصوصی وجود دارد - از دسترس غالب محققان زبان و تاریخ و ادبیات دور است و بعضی از این نسخه‌ها مورد استفاده دانشمندان قرار گرفته و در متون چاپی خصوصیات آنها و اختلاف‌هایی که با نسخه‌های دیگر دارد ذکر شده است. اما متن اصلی در دست دیگران نیست تا اگر به مطالعه دقیق نیاز افتد و محققمی بخواهد برای مطالعه و بررسی برخی نکته‌های مهم یا دشوار به متن اصلی نسخه رجوع کند، وسیله کار را در اختیار داشته باشد. به ویژه دانشجویان رشته ادبیات فارسی - که غالباً متن این گونه نسخه‌ها را در دسترس ندارند - تا از روی آنها با شیوه کتابت و خصوصیات پرداختن کتاب در دوره‌های متوالی تاریخ ایران آشنا شوند و هرگاه نسخه‌ای خطی به دست آنها افتاد از روی معلومات و اطلاعاتی که کسب کرده‌اند بتوانند آن را بخوانند و درباره آن بررسی کنند و به ارزش و اعتبار آن پی ببرند.^۳ در سال‌های اخیر، خوشبختانه با انگیزه‌هایی کمابیش مشابه، مؤسسات و نهاد‌های علمی - فرهنگی اقداماتی در این زمینه انجام داده‌اند، که از این جمله می توان از مرکز

نشر دانشگاهی، مرکز انتشار نسخ خطی، وابسته به بنیاد دائرة المعارف اسلامی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، کتابخانه بزرگ آیت الله مرعشی نجفی، کتابخانه آستان قدس رضوی و چندین جای دیگر، که هر کدام یک یا چند نسخه خطی به صورت نسخه برگردان منتشر کرده‌اند، نام برد. این اقدامات جملگی قابل تقدیر و ستایش است، اما کافی نیست و ضرورت دارد تا مراکز و مؤسسات علمی - پژوهشی کشور - که اغلب از امکانات و بودجه دولتی بهره‌مندند - متناسب با رسالت سازمانی خود و نیز با بهره‌گیری از فن آوری جدید بدین مهم بیشتر عنایت و توجه کنند و صد البته کتابخانه‌ها - که بسیار در نفیس در گنجینه دارند - مقدم بر دیگران اند.

در این راستا نسخه برگردان‌های متون علمی چاپ شده در ایران بدبختانه از لحاظ کمیّت نسبت به دیگر نسخه‌ها از بخت و اقبال کمتری برخوردار بوده است. بر این بداقبالی چندین دلیل عمده را می توان فهرستوار برشمرد:

۳. نقل گونه‌ای از مقدمه کتاب الانبیه، چاپ بنیاد فرهنگ.

مستقل و سازمان یافته - در پاسخ به این گونه پرسش‌ها، در کتاب سرگذشت علم چنین می‌نویسد:

«تاریخ علم عبارت است از مطالعه در توسعه و تکامل علم از زمان پیدایش آن؛ و آن به دو دلیل عمده حائز اهمیت و اعتبار است: یکی دلیل تاریخی، و آن "تجزیه و تحلیل رشد تمدن"، یعنی: "فهم و درک آدمی" است. و دیگری دلیلی فلسفی، و آن "فهم معنی ژرفتر علم" است؛ و از هر دیدگاه یعنی به هر دو دلیل، تاریخ علم باستانی و قرون وسطایی دست کم به صورت "رشته راهنما در تاریخ تمدن" و نیز "راهنمای ترکیب معارف و میانجی بین علم و فلسفه" است و مالا "پایه اصلی تعلیم و تربیت آدمی"».۴

کتاب نامه حاضر شامل ۴۳ عنوان نسخه برگردان متون علمی می‌باشد که در چند دهه گذشته در ایران چاپ و منتشر شده است. نیمی از آنها به صورت کتابی مستقل و نیمی دیگر به صورت رساله‌هایی پراکنده بوده‌اند که در لابه لای کتاب‌ها و مجلات مختلف به چاپ رسیده‌اند. در اینجا این گونه رساله‌ها با علامت (←) مشخص شده و از آنها فقط رساله‌هایی که متن کامل آنها به چاپ رسیده است انتخاب گردیده و نه رساله‌هایی که فقط بخشی یا برگی از آنها چاپ شده است.

دیگر اینکه - همان گونه که در عنوان مقاله آمده است - فقط نسخ مربوط به علوم مثبت و یا به قول معروف علوم تجربی در نظر بوده است؛ با این فرق و توضیح که موسیقی را - مانند گذشتگان - جزو علم ریاضی دانسته و در این و جیزه گرد آمده است.

همچنین بیشتر توضیحات برگرفته از مقدمه همان کتاب هاست و در صورت نقص اطلاعات نسخه شناسی و یا کتاب شناسی به فهرست کتابخانه‌ای که نسخه در آن نگاه داری می‌شود رجوع گردیده و در صورتی که نسخه در تملک شخص یا خانواده‌ای بوده است، به ناچار به دلیل عدم دسترسی به نسخه، به همان اطلاعات ناقص که در مقدمه‌های چاپی آمده اکتفا گردیده است.

و آخر آنکه کتاب‌هایی که در این فهرست آمده است فقط آن دسته از نسخه برگردان‌هایی است که نگارنده بدان‌ها دسترسی و یا در تملک داشته است؛ و بی‌شک نسخه‌های دیگری نیز در میان متون علمی (چاپ شده در ایران) وجود دارد که از آن بی‌خبر است.

۱) دلایل مادی

- هزینه سنگین چاپ؛
- نداشتن توجیه اقتصادی برای مراکز و مؤسسات؛
- نبود امکانات فنی لازم (تا از لحاظ کاغذ و مرکب و جلد و غیره شبیه یا نزدیک به نسخه اصل گردد)؛
- شمارگان محدود و بهای زیاد نسخه چاپ شده.

۲) دلایل معنوی

- برداشت نادرست از این نوع چاپ‌ها؛
- خواستاران و خریداران اندک آنها؛
- عدم شناخت کافی از نسخه‌های شایسته چاپ عکسی؛
- و موارد دیگر.

افزون بر دلایل فوق که هر یک به نوعی در عدم چاپ نسخه‌های خطی به صورت نسخه برگردان دخیل هستند، بداقبالی نسخه برگردان‌های متون علمی از دستی دیگر و بنابر دلیلی مهم تر از آن همه می‌باشد. این ضعف و سستی نیز تنها منحصر به کتابهای علمی چاپ عکسی نیست، بلکه در تصحیح و تحقیق و چاپ (حروفی) دیگر آثار مربوط به علوم و فنون دوره اسلامی هم بسیار آشکار است و آن نیز متأسفانه ناشی از برداشت و نگرش ما از تاریخ علم است؛ مسئله‌ای که متأسفانه در برخورد با اکثریت اهل علم (خاصه رشته‌های علوم تجربی) مطرح و دیده می‌شود؛ با این تفاوت و توضیح که برخی پرداختن و تحقیق در علم قدیم را نفی کرده و به مقابله با آن برخاسته‌اند و از آن به نوعی جمود و کهنه پرستی و خشک اندیشی یاد می‌کنند؛ و برخی دیگر با اندکی انصاف، با کم اهمیت جلوه دادن آن چنین وانمود می‌کنند که: تاریخ علم چیست، و پرداختن به آن چه نفع و فایده‌ای در بردارد؟ آیا صرف نظر از ارضای کنجکاوی، که البته در جای خود بسیار مهم و قابل احترام است، مطالعه علوم دوران گذشته فایده‌ای هم دارد؟ و یا با توجه به رشد سریع و حیرت‌انگیز علم در تمامی زمینه‌های دانش بشری باز هم پرداختن به علم گذشتگان عاقلانه به نظر می‌رسد؟ و آیا...؟!۵

یقیناً این طرز تفکر و دیدگاه درباره متون علمی، دیگر نه برای نسل امروز نا آشنا به میراث گذشتگان، جاذبه و کششی می‌گذارد و نه هرگز برای ناشر (خاصه خصوصی) رغبت و انگیزه‌ای، تا به چاپ و نشر این گونه آثار بپردازد. جورج سارتن (George Sarton) (۱۸۸۴-۱۹۵۶ م.)، نخستین طراح اندیشمند تاریخ علم - به عنوان رشته‌ای

۴. جورج سارتن، سرگذشت علم، ترجمه احمد بیرشک، (چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۶) ص ۹ و ۳۲ (با اندکی تلخیص و تصرف).

۱. ابن سینا، حسین بن عبدالله، ۳۷۰-۴۲۸ ق.
الأدوية القلبية

از روی نسخه خطی قرن هفتم؛ نسخه شماره ۶۴۱۳
کتابخانه آستان قدس رضوی.
مشهد: کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی،
۱۳۷۵. صص: ۱۷۲-۲۲۴. (شورای نشر نفایس ۱-۳).
عنوان روی جلد: المبداء والمعاد، معراج نامه، الأدوية القلبية.

۲. ابن سینا، حسین بن عبدالله ۳۷۰-۴۲۸ ق.
قانون (ج ۱)

از روی نسخه چاپ ۱۳۰۶ لکنهو عکس برداری و تجدید
چاپ شده است.
ترجمه: ملا فتح الله ابن فخرالدین در ۱۲۵۶ ق.
تهران: بی جا، بی تا [۶۳۲ ص. - (به مناسبت هزارمین سال
تولد پزشک، فیلسوف و دانشمند ایرانی - ابن سینا).

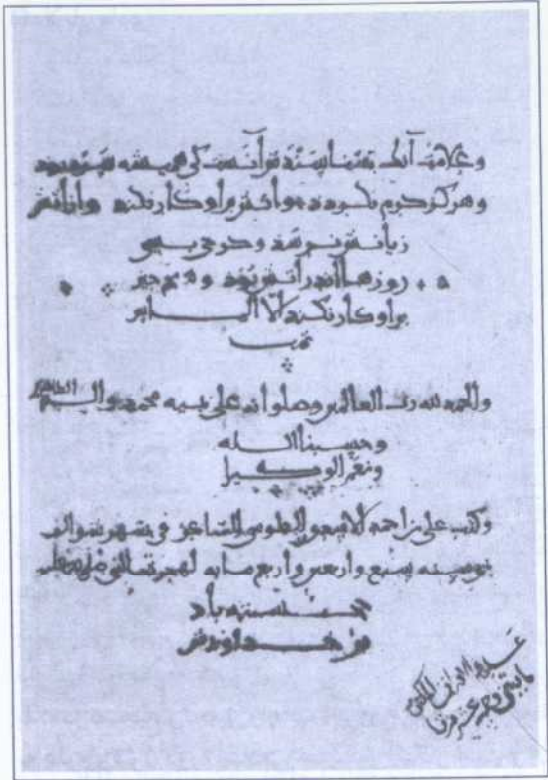
۳. ابن مطران، موفق الدین أسعد بن أبي الفتح الياس
ابن جرجيس المطران، قرن ۶ ق.
بستان الأطباء و روضة الألباء (ج ۱)

چاپ عکسی از روی نسخه خطی قرن ششم متعلق به
کتابخانه ملی ملک به شماره ۴۲۱۰ که احتمالاً به خط مؤلف
است و یاد زمان او کتابت و بر او قرائت شده است. در
آغاز کتاب نام مؤلف با جمله دعائیه «أدام الله سعاده و
بلغه فی الدارين ارادته» برده شده و در پایین صفحه عنوان
کتاب «و کتب اسعد بن الياس بن المطران حامداً و مصلياً
على سيدنا محمد النبي الأُمى و على آله» دیده می شود. از
این رو مشابه نسخه حاضر همان نسخه ای است که ابن
ابن أصيبعة (د ۶۶۸ ق) می گوید که: جزء اول از کتاب را
شاگرد ابن مطران مهذب الدین بن عبدالرحیم بر او قرائت
کرده است.

این نسخه در دو جا در میان کتاب و یک جا در پایان
کتاب افتادگی داشته است که افتادگی ها از نسخه دانشگاه
گلیولند آمریکا به شماره ۱۶۷۶ که نسخه عکسی آن به
شماره ۱۰۴۵ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگاه داری
می شود تکمیل گردیده است.

مقدمه: مهدی محقق
تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی، ۱۳۶۸. صد و دوازده،
۳۷۷ ص. - (مرکز نشر نسخ خطی؛ ش ۵).

۴. ابوالفتوح عجلی اصفهانی، اسعد بن محمود، قرن
۷ ق. مترجم؟
الایضاح عن أصول صناعة المسّاح. فارسی

برگی از نسخه لابنیه، در داروشناسی، قدیم ترین متن علمی فارسی
موجود، بخط ابومنصور موفق هروی، معروف به اسدی طوسی،
شاعر سده ۵ هجری. برگرفته از نسخه چاپ عکسی، تهران، ۱۳۱۴.

از روی نسخه خطی قرن ۸ ق؛ شماره ۵۴۲۹ کتابخانه آستان
قدس رضوی.

به اهتمام: احمد گلچین معانی

تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۷. صص: ۸۷-۱۶۵.
(انتشارات بنیاد فرهنگ ایران؛ ۵: علم در ایران؛ ش ۸).
متن عربی این کتاب منسوب به (←) ابومنصور
عبدالقاهر بغدادی است و این هر دو در یک مجلد به چاپ
رسیده است.

۵. ابومنصور موفق هروی، علی، قرن ۵ ق.
الابنية عن حقایق الأدوية

چاپ عکسی از روی نسخه دست نویس علی بن احمد
اسدی طوسی (دح ۴۶۵ ق)، شاعر و لغت شناس معروف
و صاحب گرشاسب نامه و لغت فُرس است که به سال
۴۴۷ ق، کتابت شده است. اصل کتاب در کتابخانه عمومی
وین (اتریش) به شماره A.F. 3406 محفوظ است. این چاپ
بخشی از تمام نسخه است.

با مقدمه: مجتبی مینوی

تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۴. [۴]، ۹۷ ص. - (سلسله

الغ بیگ (د ۱۸۵۳ ق) نوشته شده بود. نسخه شماره ۲۷۵۳ کتابخانه ایاصوفیا در استانبول. ظاهراً تنها نسخه عربی موجود از این اثر است.

بوزجانی نامه: زندگی و آثار ابولوفاه بوزجانی پژوهش و نگارش ابوالقاسم قربانی، محمد علی شیخان. تهران: انتشارات آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۱؛ صص: ۱۱۱-۱۸۰.

۱۱. بیرونی، ابوریحان محمد بن احمد، ۳۶۲-۴۴۰ ق
جمع الطرق السائرة فی معرفة اوتار الدائرة

از روی نسخه بی تاریخ کتابخانه لیدن، به شماره ۱۰۱۲. ← تحریر استخراج الأوتار: تألیف استاد ابوریحان بیرونی، ریاضی دان و منجم بزرگ ایران / پژوهش و نگارش: ابوالقاسم قربانی.

تهران: انتشارات انجمن آثار ملی، ۱۳۵۵؛ صص: ۱۴-۵۵. (سلسله انتشارات انجمن آثار ملی؛ ش ۱۲۴).
عنوان روی نسخه: استخراج الأوتار فی دائرة بخواص الخط المنحني الواقع فیها (نک: مقدمه ص ۸-۱۰).

۱۲. بیرونی، ابوریحان محمد بن احمد، ۳۶۲-۴۴۰ ق
مقالید علم الهيئة ما يحدث فی سطح
بسيط الكرة

از روی نسخه مکتوب به سال ۷۸۴ ق: نسخه خطی شماره ۵۹۷/۲۳ کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپه سالار سابق) که میکروفیلم آن به شماره ۳۵۹۷ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است.

← بیرونی نامه: تحقیق در آثار ریاضی استاد ابوریحان بیرونی / پژوهش و نگارش: ابوالقاسم قربانی. تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۳؛ صص: ۴۶۱-۵۰۴. (سلسله انتشارات انجمن آثار ملی؛ ش ۱۰۷).

۱۳. تنک لوشا بابلی. منسوب
[أصول الدرج والحکم علیها فیما تدل علیه من طوامع
المولودین. فارسی]
صُورِ درج

از روی نسخه خطی مورخ ۱۰۷۴ ق، به خط محمد تقی بن حاجی محمد المشهدی، مصور و آن متعلق به کتابخانه شخصی دکتر رکن الدین همایون فرخ. مقدمه و تحقیق از: رکن الدین همایون فرخ

تهران: دانشگاه ملی ایران، ۲۵۳۷ [= ۱۳۵۷]؛ ص ۱-۳۷. (مقدمه)؛ صص: ۳۸-۲۵۸ (متن عکسی)؛ صص: ۲۵۹-۳۲۸ (متن حروفی).

عکس نسخه های خطی؛ ش ۲).

۶. اعتضاد السلطنه، علیقلی بن فتحعلی، ۱۲۳۴-۱۲۹۸ ق.
رصدخانه مراغه

از روی نسخه خطی مورخ ۱۲۸۲ ق، به خط مؤلف، متعلق به کتابخانه ملی. تهران: کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۵۵ [۲۰،۳] ص - (انتشارات کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران؛ ش ۱۶).

۷. بیرجندی، عبدالعلی بن محمد، ۹۳۴ ق.
معرفت صنعت اسطرلاب شمالی و جنوبی
از روی نسخه خطی مورخ ۱۱۰۵ ق، به خط محمد ابراهیم اصفهانی. اصل نسخه در ضمن مجموعه کتابخانه شخصی آقای مهراب اکبریان نگاه داری می شود.
← سیمین (تهران)، س ۱، ش ۴ (اردیبهشت ۱۳۶۹)، صص: ۲۵-۴۰.

۸. بغدادی، ابومنصور عبدالقاهر بن طاهر، ۴۲۹ ق. منسوب

الایضاح عن اصول صناعة المساح عربی
از روی نسخه خطی قرن ۸ ق، به خط علی بن الخلیل التاجر، شماره ۵۴۶۲ کتابخانه آستان قدس رضوی که میکروفیلم آن به شماره ۲۰۷۰ در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران نگاه داری می شود.
به اهتمام: احمد گلچین معانی
تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۷. صص: ۱-۸۵. (سلسله انتشارات بنیاد فرهنگ ایران؛ ۵۱: علم در ایران؛ ش ۸) به انضمام ترجمه فارسی آن منسوب به (←) ابوالفتح عجلی اصفهانی.

۹. بنایی، کمال الدین علی بن محمد المعمار، قرن ۱۰ ق.
رساله در موسیقی

از روی نسخه مورخ ۸۸۸ ق، به خط مؤلف، اصل آن متعلق به کتابخانه شخصی دکتر یوسف نیری است. مقدمه: داریوش صفوت و تقی بینش
تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۸؛ بیست و دو، ۱۷۶ ص. (مرکز نشر دانشگاهی؛ ۴۱۵: هنر؛ ۲).

۱۰. بوزجانی، ابوالوفا محمد بن محمد، ۳۲۸-۳۸۸ ق.
کتاب فی ما یحتاج الیه الصانع من اعمال الهندسة
از روی نسخه خطی نفیس و زیبایی که برای کتابخانه

۱۴. جرجانی، اسماعیل بن حسن، ۴۳۴-۵۳۱ ق.

الأغراض الطبية و المباحث العلائية

از روی نسخه خطی مورخ ۷۸۹ ق، به خط سعید جعفر جرجانی، نسخه شماره ۴۸۵۶ کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران.

تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۵؛ ۷۱۵ ص - مجلد اول: قسمت اول (سلسله انتشارات بنیاد فرهنگ ایران؛ ش ۱: علم در ایران؛ ش ۳).

۱۵. جرجانی، اسماعیل بن حسن، ۴۳۴-۵۳۱ ق.

ذخیره خوارزمشاهی

از روی نسخه خطی مورخ ۶۰۲ ق؛ اصل آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگاه داری می شود. سه صفحه ناقص نسخه از روی نسخه مورخ ۵۸۱ ق محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۶۲۲۷ تکمیل شده است.

مقدمه: سعید سیرجانی

تهران: بنیاد فرهنگ ایران، [۲۵۳۵=۱۳۵۵]، [۹]، ۷۴۵ ص. (سلسله انتشارات بنیاد فرهنگ ایران؛ ش ۲۴۹: علم در ایران؛ ش ۲).

۱۶. حسام الدین سالار، علی بن فضل الله، زنده ۵۱۳ ق.

[مصادرة اقلیدس فی الخطوط المتوازية. عربی]

در حل مشکلات مصادرة خطوط متوازی

چاپ عکسی از روی نسخه خطی مورخ ۶۷۲ ق؛ نسخه متعلق به کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.

← خیامی نامه /تالیف جلال الدین همایی.

تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۴۶، صص: ۲۸۵-۲۹۴.

۱۷. خیام، عمر بن ابراهیم، - ۵۱۷ ق.

[القول علی اجناس الذی بالاربعة. عربی]

از روی نسخه کتابخانه مغنیسا (ترکیه)، به شماره ۱۷۰۵، نسخه عکسی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره ۵۰۹، بی کاتاهراً از قرن ۷-۸ ق.

← دانشنامه خیامی /مجموعه رسائل علمی، فلسفی و ادبی عمر بن ابراهیم خیامی؛ به اهتمام رحیم رضازاده ملک. تهران، علم و هنر: صدای معاصر، ۱۳۷۷. صص: ۵۲-۵۶.

۱۸. خیام، عمر بن ابراهیم، - ۵۱۷ ق.

[رسالة فی الاحتیال لمعرفة مقداری الذهب والفضة

فی جسم مرکب منهما. عربی]

چاپ عکسی از روی نسخه کتابخانه گوتا (آلمان)، به شماره ۱۱۵۸.

تصویر این نسخه در چندین جای به صورت عکسی چاپ شده است. قدیم ترین چاپ عکسی آن به ضمیمه منبع زیر آمده است.

← شرح ما اشکل من مصادرات کتاب اقلیدس /عمر بن ابراهیم خیامی؛ به اهتمام تقی ارانی.

تهران: لیبی جا، بی تا.

صص: ۴۶-۴۷.

* رازی، محمد بن زکریا، ۲۵۱-۳۱۳ ق.

رسائل طبی (عربی)

از روی نسخه مجموعه شخصی فخرالدین نصیری امینی (د ۱۳۷۹)، به شماره ۸۷۱، به خط نسخ، مکتوب به سال ۱۲۶۹ ق.

به اهتمام: فخرالدین نصیری امینی

رسائل طبی /محمد بن زکریای رازی. - تهران: گردآورنده، بی تا.

۱۴، ۷۴، ۱۴ ص. - به مناسب هزار و یکصدمین سال تولد آن فیلسوف شهیر.

۱۹. ——— اتخاذ ماء العجین (مقاله فی ...)

← رسائل طبی، صص ۱-۵.

۲۰. ——— اختلاف الدم (مقاله فی ...)

← رسائل طبی، صص ۶۰-۶۱.

۲۱. ——— برء الساعة

← رسائل طبی، صص ۱۲-۲۱.

۲۲. ——— تقدیم الفواکه و تأخیرها علی الطعام (رسالة فی ...)

← رسائل طبی، صص ۴۶-۵۹.

۲۳. ——— الفصد (رسالة فی ...)

← رسائل طبی، صص ۲۱-۴۶.

۲۴. ——— منافع ماء العجین (من کتاب الالبان فی ...)

← رسائل طبی، صص ۵-۶.

۲۵. ——— منافع السکنجبین (رسالة فی ...)

← رسائل طبی، صص ۶۲-۷۱.

۲۶. ——— المومیائی (رسالة فی ...)

← رسائل طبی، صص ۶-۱۲.

۲۷. رازی، ابوبکر محمد بن زکریا، ۲۵۱-۳۱۳ ق.

سر الأسرار

از روی نسخه خطی مورخ ۸۳۸ ق، به خط محمد باقر بن فخرالدین روحی؛ نسخه شماره ۹۵۳ کتابخانه مسجد

از روی نسخه خطی مورخ ۶۴۷ ق، [به خط و ترجمه منسوب به] خواجه نصیرالدین طوسی (د ۶۷۲ ق)، به شماره ۳۵۹۵ محفوظ در کتابخانه ایاصوفیه ترکیه.

از یادداشت‌های صفحات اول و آخر کتاب برمی آید، این کتاب پس از انقراض ایلخانیان به خزانه سلطنتی جلایری‌ها که در بغداد بودند منتقل شده است و در ملکیت و اختیار سلطان احمد جلایری در سال ۸۰۵ ق، در بغداد بوده است. سپس این کتاب به سمرقند رفته و در اختیار الغ بیگ درآمده است.

تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۸؛ شانزده، ۱۹۶ ص. (سلسله انتشارات بنیاد فرهنگ ایران؛ ش ۷۱: عکس نسخه‌های خطی؛ ش ۵).

۳۲. علی بن یوسف بن علی منشی، قرن ۶ ق. لب الحساب

از روی نسخه منحصراً بفرده نوشته شده در قرن ۶ و ۷ ق؛ نسخه به شماره ۵۲۱۳ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و میکروفیلم آن نیز در همان جا موجود است.

مقدمه و فهرست از: جمال‌الدین شیرازیان تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی، ۱۳۶۸؛ شصت، ۲۸۹ ص. (مرکز نشر نسخ خطی؛ ش ۳).

۳۳. عمر خیام، ابوالفتح عمر بن ابراهیم، - ۵۱۷ ق. رسالة فی قسمة ربع الدائرة

از روی نسخه مورخ ۱۲۸۳ ق، به خط نسخ محمد ابن اباتراب؛ نسخه شماره ۱۷۵۱ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. ← حکیم عمر خیام به عنوان عالم جبر/به اهتمام: دکتر غلامحسین مصاحب.

تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۳۹؛ صص: ۲۸۲-۲۹۲ (سلسله انتشارات انجمن آثار ملی؛ ش ۳۸).

۳۴. غیاث‌الدین جمشید کاشانی، جمشید بن مسعود، - ۸۳۲ ق.

رسالة شرح آلات رصد

از روی نسخه مورخ ۸۱۸ ق؛ نسخه شماره ۲۶۴۷ کتابخانه لیدن (هلند).

← کاشانی نامه: تحقیق در احوال و آثار غیاث‌الدین جمشید کاشانی، ریاضی دان و منجم بزرگ ایرانی/نگارش ابوالقاسم قربانی؛

تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۰؛ صص: ۴۲-۴۴. (سلسله انتشارات دانشگاه تهران؛ ش ۱۳۲۲)؛ چاپ دوم با تجدید نظر (تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۸)

گوهرشاد، که میکروفیلم آن به شماره ۲۱۴۴ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است.

← الاسرار و سرالاسرار، با تجارب شهریاری بهمینار پارسى / ابوبکر محمد بن زکریای رازی. به کوشش: محمد تقی دانش پژوه.

تهران: کمیسیون ملی یونسکو، ۱۳۴۳؛ صص: ۱۱۸-۱۳۸. (نشریه کمیسیون ملی یونسکو؛ ش ۲۵)

۲۸. رشیدالدین فضل‌الله همدانی، - مقتول ۷۱۸ ق. مترجم. [تنکسوق نامه ایلخان در فنون علوم ختایی]

تنکسوق نامه یا طب اهل ختا (ج ۱)

از روی نسخه خطی مورخ ۷۱۳ ق، به خط محمد بن احمد معروف به قوام کرمانی؛ نسخه شماره ۳۵۹۶ کتابخانه ایاصوفیه در استانبول؛ که میکروفیلم آن به شماره ۱۲۵ در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران نگاهداری می‌شود.

مقدمه: مجتبی مینوی

تهران: دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ۱۳۵۰، ۵۱۹، ۱ ص. (انتشارات دانشکده ادبیات و علوم انسانی؛ ۱۲: مجموعه آثار رشیدالدین فضل‌الله همدانی؛ ش ۲).

۲۹. سلمان فراهانی (بیانی)، قرن ۱۳ ق. قواعد دفاتر و حساب

از روی نسخه به خط مؤلف، مورخ ۱۲۸۸ و متعلق به کتابخانه شخصی مرحوم مهدی بیانی.

← فرهنگ ایران زمین، با مقدمه ایرج افشار، مج ۲۳ (۱۳۵۷)، صص: ۱۵۱-۱۷۷.

۳۰. شهردان رازی، ابن ابی‌الخیر، صده ۵ ق. روضه المنجمین

از روی نسخه خطی مورخ ۶۱۰ ق، نسخه شماره ۳۶۰۵ کتابخانه ملی ملک؛ افتادگی آن از روی نسخه مورخ ۹۵۰ ق، (ظاهراً از قرن هفتم) محفوظ در کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۱۲۰۱۰ تکمیل شده است.

مقدمه و فهرست‌ها و اصطلاحات نجومی از: جلیل‌اخوان زنجانی

تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی، ۱۳۶۸؛ چهل و هفت، ۵۰۴ ص. (مرکز نشر نسخ خطی؛ ش ۴).

۳۱. صوفی رازی، ابوالحسن عبدالرحمن بن عمر، - ۳۷۶ ق.

ترجمه صور الکواکب

صص: ۳۴-۳۶.

۳۷. کوشیار بن لیان گیلی (گیلانی)، قرن ۵ ق.

عیون الاصول فی الحساب

از روی نسخه مورخ ۱۰۵۷ ق، که از روی نسخه ای مورخ ۴۹۹ ق، کتابت شده است؛ نسخه شماره ۲۰۹۲/۴ در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران.

← ریاضیدانان ایرانی: از خوارزمی تا ابن سینا/ پژوهش و نگارش ابوالقاسم قربانی؛

تهران: مدرسه عالی دختران، ۱۳۵۰؛ صص: ۱۸۴-۱۹۵.

۳۸. نسوی، ابواحسن علی بن احمد، ۳۹۳-۴۸۰ ق؟

المقنع فی الحساب الهندی

از روی نسخه ظاهراً منحصر بفرد که در قرن ۷/۶ ق، کتابت شده است. نسخه شماره ۱۰۲۱ کتابخانه لیدن (هلند) که میکروفیلم آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۳۳۳۷ موجود است.

← نسوی نامه: تحقیق در آثار ریاضی علی بن احمد نسوی/ پژوهش و نگارش: ابوالقاسم قربانی.

تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۱؛ صص: ۱۲۳-۱۴۵. (سلسله انتشارات بنیاد فرهنگ ایران؛ ش ۱۴۵).

چاپ دوم (تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۰).

※ نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد، ۵۹۷-۶۷۲ ق. ترجمه صورالکواکب ← صوفی رازی، عبدالرحمن.

۳۹. نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد، ۵۹۷-۶۷۲ ق.

حل مشکلات معینیه

از روی نسخه خطی مورخ ۶۵۸ ق، نسخه شماره ۳۵۰۵ کتابخانه ملی ملک.

با مقدمه از: محمد تقی دانش پژوه

تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۵؛ ج، ۲۹ ص. (یاد بود هفتصدمین سال خواجه نصیر طوسی).

۴۰. نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد، ۵۹۷-۶۷۲ ق.

الرسالة المعینیه

از روی نسخه خطی قرن هشتم؛ نسخه شماره ۱۰۱۴/۱ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (مجموعه مشکوة).

مقدمه از: محمد تقی دانش پژوه

تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۵؛ ز، ۹۲ ص. (یاد بود هفتصدمین سال خواجه نصیر طوسی)

۴۱. نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد، ۵۹۷-۶۷۲ ق.

رسالة موسیقی (عربی)

۳۴/۲. غیاث الدین جمشید کاشانی، جمشید بن مسعود، - ۸۳۲ ق.

رسالة شرح آلات رصد

از روی نسخه شماره ۱۵۹۴ کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران (مجموعه حکمت).

«بررسی رساله شرح آلات رصد، نوشته غیاث الدین کاشانی» / به تصحیح حسن فقیه عبداللهی. تحقیقات اسلامی، س ۱۰، ش ۱ و ۲، (یادنامه دکتر عباس زریاب)، (۱۳۷۴) صص: ۳۱۳-۳۱۵.

توضیح: صفحه سوم رساله در مجله برعکس چاپ شده است.

۳۴/۳. غیاث الدین جمشید کاشانی، جمشید بن مسعود، - ۸۳۲ ق.

رسالة شرح آلات رصد

از روی نسخه خطی متعلق به قرن یازدهم، نسخه شماره ۵۵۵/۲ کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپه سالار سابق).

← از سمرقند به کاشان: نامه های غیاث الدین جمشید کاشانی به پدرش / به کوشش محمد باقری. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۵؛ صص: ۱۴۶-۱۵۶.

۳۵. قطان مروزی، حسن بن علی، ۴۶۵-۵۴۸ ق.

گیهان شناخت

از روی نسخه ای نفیس و قدیمی، به خط نسخ ابراهیم ابن محمد بن ابراهیم کاتب، مورخ ۲۱ رمضان ۵۸۶ ق، محفوظ در کتابخانه بزرگ آیت الله مرعشی نجفی (ره)، به شماره ثبت ۸۴۹۴

مقدمه: سید محمود مرعشی نجفی

قم: کتابخانه بزرگ آیت الله مرعشی نجفی (ره)، واحد انتشارات، ۱۳۷۹؛ صص: ۱-۷۸ (مقدمه)، ۷۹-۲۸۰ (متن نسخه).

۳۶. کمال الدین فارسی، حسن بن علی، ح ۹۶۶۵-۷۱۸ ق.

تذكرة الأحباب فی بیان النحاب

از روی نسخه خطی مورخ ۷۳۷ ق، به خط نوح بن علاء الدین الاتقانی؛ نسخه شماره ۹۴۷/۲ کتابخانه استانبول.

← فارسی نامه: احوال و آثار کمال الدین فارسی، ریاضیدان و نورشناس ایرانی / پژوهش و نگارش: ابوالقاسم قربانی. تهران: نشر هما، ۱۳۶۳، صص: ۱۱۳-۱۲۸.

۱۳۵۰، صص: ۸۶-۸۷.

۴۳. نیشابوری، محمد بن محمود بن محمد، قرن ۶ ق.
رسالة موسیقی

از روی نسخه منحصر بفرد محفوظ در آکادمی علوم روسیه به شماره C.۶۱۲، به خط نسخ عبادالله مسعود بن محمد بن مسعود الکرمانی [الکرمینی]؟، مورخ ۶۶۳ ق، این مجموعه به نسخه تومانسکی معروف است و میکروفیلم آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۱۶۴۹ نگاهداری می شود.

«رسالة موسیقی محمد بن محمود بن محمد نیشابوری»
با مقدمه و تصحیح امیرحسین پورجوادی.

← معارف، دوره دوازدهم، شماره ۲، (فروردین - آبان ۱۳۷۴).
صص: ۳۲-۷۰.

از روی نسخه خطی قرن ۸-۹ هجری؛ کتابخانه ملی پاریس،
به شماره ۲/۲۴۶۶.

به کوشش: داوود اصفهانیان.

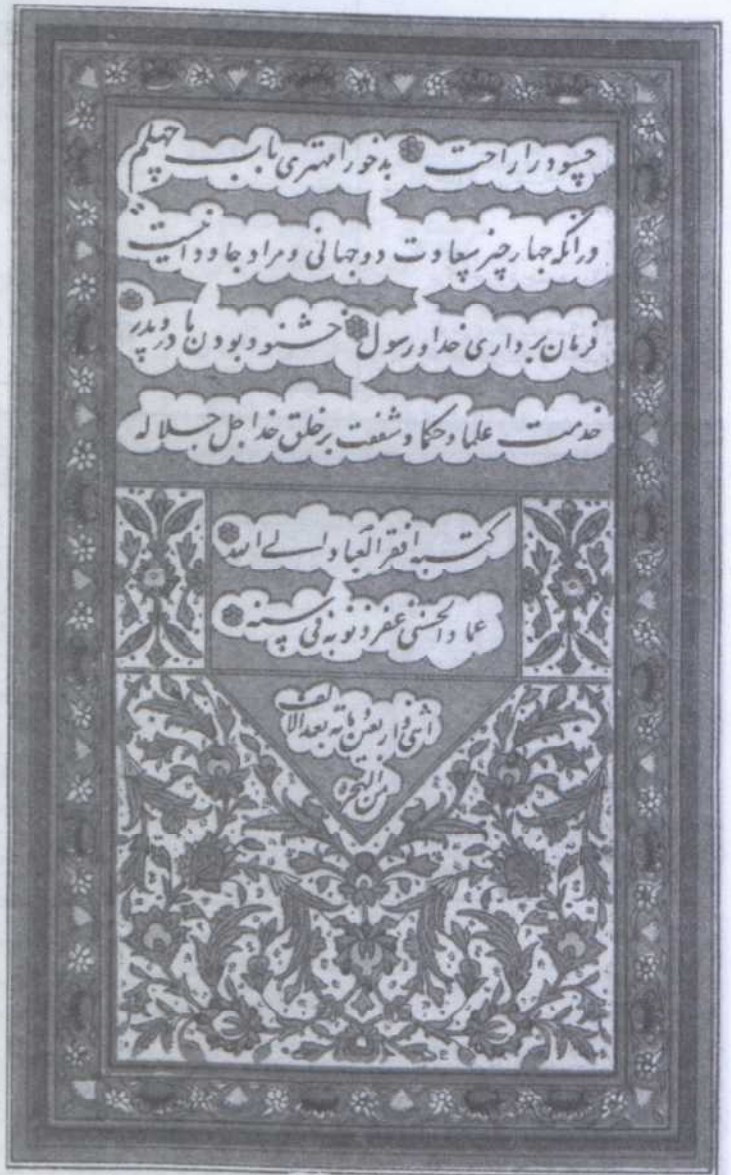
← فرهنگ ایران زمین، تهران، ۱۳۶۵، ج ۲۶، ص ۲۲۹.

۴۲. نیریزی، ابوالعباس فضل بن حاتم، قرن ۴ ق.

رسالة فی (بیان) المصادرة المشهورة لاقليدس

از روی نسخه خطی مورخ ۷۸۱ ق، نسخه شماره ۵۵۹ کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپه سالار سابق)، میکروفیلم آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۳۵۹۸ موجود است.

← ریاضیدانان ایرانی: از خوارزمی تا ابن سینا پژوهش و نگارش ابوالقاسم قربانی؛ تهران: مدرسه عالی دختران،

■ آندرز نامه، منسوب به اسدی طوسی،
شاعر سده ۵ هجری، به خط میر عماد.
برگرفته از نسخه چاپ عکسی، تهران، ۱۳۱۴ ش.

ذوب
کتاب ترجمه کتاب صوره الكواكب الفارسیه
مرفوعه بان خط مترجمه الدین الطوسی
من قبل النجوم ۲

کتاب صوره الكواكب
ترجمه طوسی

۳۵۹۵

مدون و تصنیف در سال ۱۰۸۰ هجری قمری
مقدم المومنین سلطان السلطان السلطان
محمد و عباس و قاسم بن محمد و جواد بن محمد
رازیه المومنین و هفت المومنین

عمر لیب

الله اعلم
بالحقیق

تصویر راست:
برگ نخست از ترجمه صور الكواكب

تصویر پایین:
برگ آخر از ترجمه صور الكواكب،
ترجمه و خط منسوب به خواجه نصیر الدین
طوسی، مکتوب به سال ۶۴۷ هجری،
محفوظ در کتابخانه ایاصوفیه ترکیه.
ابه نقل از متن چاپ عکسی، تهران، ۱۳۴۸

جدول کواکب جهت معلوم شدن مراتب و درجات و احوال در علم الفلك

رقم	اسم کواکب	درجه	دائره	منازل
۱	ارکونکی برده	۱۰	۱۰	۱۰
۲	صفده	۲۰	۲۰	۲۰
۳	اوسط هار	۳۰	۳۰	۳۰
۴	تال هار	۴۰	۴۰	۴۰
۵	اکبر شکر	۵۰	۵۰	۵۰
۶	یک شکر	۶۰	۶۰	۶۰
۷	تال دو کواکب	۷۰	۷۰	۷۰
۸	سهم هار	۸۰	۸۰	۸۰
۹	تال سه کواکب	۹۰	۹۰	۹۰
۱۰	سهم ان کواکب	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

جمادین کواکب است از اجزاء در سهم ۱ و در هار ۵ و در سهم ۱

Handwritten notes in Persian script, including the name 'عمر لیب' and other astronomical or historical remarks.

کتاب الکواکب
از ترجمه و نسخ ان کتاب انفاق و لوله افقاد سوزن حوالی
دوره ششم و هفتم در الفلك سنه ۶۴۷ و در دفتر سینه هجری

Extensive handwritten notes in Persian script, likely providing commentary or additional astronomical data related to the table above.